

Het kerkje met het 'Oude Kerkhof' in Bloemendaal

Als de vroegste geschiedenis van Gouda ter sprake kwam, diende bijna altijd het bestaan van het kerkje met het kerkhof in Bloemendaal als enige bewijs. Walvis publiceerde in zijn geschiedenis van Gouda de getuigenverklaringen in 1569 van drie oude mannen die de ouderen in hun jeugd nog hadden horen praten over de fundamenten van het kerkje, de huizen eromheen en het kerkhof in Bloemendaal.¹ Het grondbezit rond Gouda is in de twaalfde en dertiende eeuw vrij moeilijk te traceren, omdat in die periode de bisschop van Utrecht en de graven van Holland in dit gebied goederen bezaten. Deze bezittingen zijn maar mondjesmaat te achterhalen in de oorkonden, zodat sommige veranderingen van eigenaar niet duidelijk zijn.

De bezittingen van de bisschop van Utrecht en de graven van Holland bij Gouda in Bloemendaal

De eerste schenkers van het gebied rondom Gouda waren Waldger, een broer van Dirk I van Holland, en zijn zoon Radbod, die goederen in de gouw tussen de Lek en de IJssel aan de bisschop van Utrecht hadden geschonken, later in 944 schonk de Duitse koning Otto I, die het gebied weer in zijn bezit kreeg, deze goederen aan de kerken van S. Maarten, de Dom, en S. Marie.² Het gebied wordt in 1046 omschreven als een terrein met weiden, gebouwen, lijfeigenen, bossen, viswater, gecultiveerd en ongecultiveerde bouwlanden en wegen.³ Dit land tussen de Lek en de IJssel is gezien de omvang en de geografische ligging met de dorpen en steden tot nu toe niet altijd even duidelijk geweest, maar dankzij de rekeningen van de bouw van de Dom in Utrecht en de verplichte bijdrage van de kerken binnen het bisdom Utrecht is het gebied van de gouw bekend. Voor wie daarvoor belang stelling heeft, zie de verwijzing.⁴ Opvallend zijn de vermeldingen 'capella iuxta Iselam' (kapel bij de IJssel) en 'Gouda ex pacto 6 scute antique per Henricum de Veren?' (Gouda betaalt zoals overeengekomen 6 oude schilden via Henrick Veren). Met de kapel bij de IJssel zal hoogstwaarschijnlijk het kerkje in Bloemendaal binnen de gouw van bedoeld worden.

Fig. 1. Nederland in het Frankische tijdvak naar L. PH. C. VAN DEN BERGH (*Handboek der Middelen-Nederlandische Geographie*, 2e druk, 1872).
Fig. 1. The Netherlands during the Frankish period, after L. PH. C. VAN DEN BERGH. (*Handboek der Middelen-Nederlandische Geographie*, 2e druk, 1872).

Uit de geschiedenis van Bloemendaal bleek al dat de bisschop van Utrecht al vroeg in de omgeving van Gouda over goederen beschikte. Bisschop Andreas van Utrecht kon daarom in het jaar 1139 aan het kapittel van Oudmunster, een gemeenschap van wereldlijke geestelijken⁵, bij Gouda een stuk land langs de Gouwe schenken; zonder helaas de begrenzingen aan te geven. Daarnaast ontving het kapittel van de bisschop over de grond de novale tienden, de uitvoering van het wereldlijk recht en vijf hoeven in dit gebied.⁶ De novale tienden is een grondbelasting van tien procent die geheven wordt over nieuw ontgonnen grond; dit stuk land bij de Gouwe was toen dus nog een wildernis.⁷ In 1178 zo'n 35 jaar later, nadat de bisschop zich weer van het gebied meester had gemaakt kwam dit stuk land bij de Gouwe weer in handen van het kapittel Oudmunster.⁸ In de oorkonde werden de kerk en het altaar bij name genoemd en bleek bovendien dat de graaf van Holland zes hoeven in Gouda in bezit had gehad.

Pas halverwege de dertiende eeuw komt er weer wat duidelijkheid in de bezittingen van Gouda en omgeving. In een grafelijke oorkonde opgesteld in 1243 was één van de getuigen Dirk van der Goude, leenman van de graaf van Holland; Gouda was misschien met Bloemendaal in dat jaar ongetwijfeld grafelijk bezit.⁹

De rekeningen van de graven van Blois getuigen ook voldoende van de bezittingen van de graven van Holland in de regio Gouda zoals de grondbelastingen in Bloemendaal. Hieruit valt te constateren dat de graven van Holland al vroeg heren van Gouda waren.

Parochiale banden

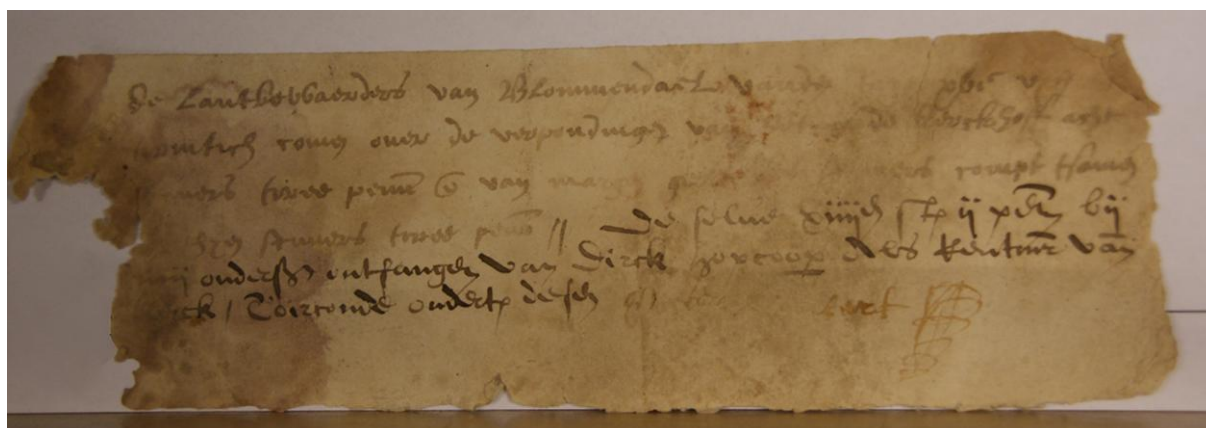
Wat betreft de parochiale banden bleek in de loop van de zestiende eeuw bij een landelijk onderzoek rond 1500 in de Nederlanden, dat Bloemendaal met Waddinxveen één parochie vormde.¹⁰ In 1514 gaf de pastoor van Waddinxveen op, dat in de parochie Waddinxveen zelf 79 woningen stonden uitgebreid met nog eens 30 huizen in Bloemendaal van mensen die sinds een jaar of twintig 'daer ter kerke (in Waddinxveen) behoeren'. Dat Bloemendaal vanaf ongeveer het laatste kwart van de vijftiende eeuw deel uitmaakte van de parochie Waddinxveen bleek nog eens uit de uitspraak van de Staten van Holland van 12 mei 1612.¹¹

Evenals op parochiaal gebied bleek Bloemendaal een steen des aanstoots te zijn op bestuurlijk gebied, want in een ander proces bij het Hof van Holland gelastte het hof het Goudse stadsbestuur om onderzoek te doen naar de bestaande rechten van de stad Gouda op de heerlijkheid Bloemendaal. De Goudse onderzoekscommissie concludeerde kortweg dat Bloemendaal onder de jurisdictie van Gouda viel.

Het weinig onderbouwde betoog van deze commissie luidde: ten eerste, toentertijd hadden in de dertiende eeuw de heren van Gouda de 'hooge heerlijkheid Bloemendaal' ingesteld en ten tweede had de oudste kerk van Gouda in Bloemendaal bij het Oude Kerkhof gestaan; de commissie kwam daarom in 1612 tot de slotsom, dat de 'oude kerk' (in Bloemendaal) al bestond vóór de schenking van de stadsrechten van Gouda in 1272.¹² Deze conclusie sluit inderdaad enigszins aan bij de feitelijke geschiedenis van Bloemendaal. De kerk met het kerkhof in Bloemendaal hebben in zekere zin deel uitgemaakt van de vroegste geschiedenis van Gouda.

Het kerkje in Bloemendaal en haar godsdienstige taak

In de twaalfde eeuw, bij het toenemen van de bevolking, fungeerden de meeste kapellen bij kerkhoven als ruimten, waaraan een priester verbonden was, die de kerkdiensten verzorgde. In het algemeen werden kerken alleen 'parochiekerken' genoemd als zij zowel het dooprecht als het grafrecht bezaten. De kerk bij het oude kerkhof bezat weliswaar alleen het grafrecht, maar historisch gezien kan de kerk min of meer als een parochiekerk worden aangemerkt.

SAMH, Gouda, 0001.706

Een oorkonde uit 1494 illustreerde dat in de kerk bij het kerkhof van Bloemendaal kerkdiensten werden gehouden. In het jaar 1494 legde Jodocus, bisschop van Hieropolis, de omvang van het kerkhof in Bloemendaal officieel vast. Dit gebeurde omdat men de bisschop had medegedeeld, dat de doden in Bloemendaal zowel binnen als buiten de muur van het kerkhof werden begraven. In werkelijkheid lag er een sloot tussen beide gedeelten van het kerkhof. In verband met de regels op het

gebied van de kerkhoven, wilde de bisschop niet dat men zou veronderstellen, dat er sprake was van twee kerkhoven. Hij liet in de oorkonde vastleggen en benadrukken dat het kerkhof als één en hetzelfde kerkhof gezien moest worden.

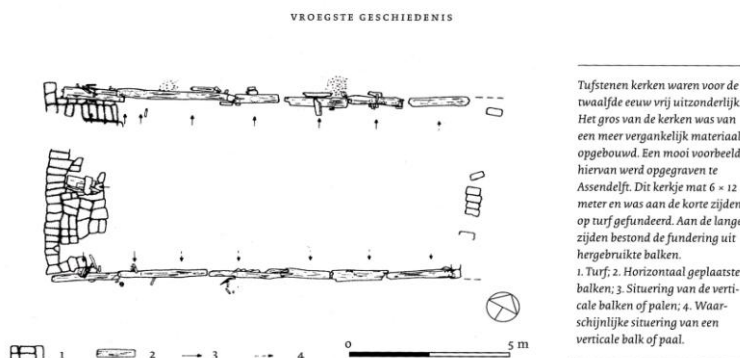
In het jaar 1494 moet de kerk of liever kerkje er nog gestaan hebben, want er was sprake van gebeden voor de doden en van een schenking van aflaten van veertig dagen door de bisschop. Deze nauwelijks leesbare oorkonde werd later op 21 april 1569 gebruikt als bewijs bij de getuigenis door een paar hoogbejaarde mensen van de aanwezigheid van de kerk en het kerkhof in Bloemendaal.¹³

Deze officiële verklaring werd van het grootste belang geacht voor de oudste geschiedenis van de stad Gouda, omdat hieruit bleek de stad al heel vroeg een kerk had.

De kerk en kerkhof als gewijde ruimte.

Het kerkje bij het kerkhof zal in de twaalfde eeuw een houten op een misschien met horizontale balken gefundeerde ruimte zijn geweest met een halfronde absis en hoogstwaarschijnlijk met een lemen vloer.¹⁴ Het uiterlijk zal niet veel verschillen met het kerkje van Assendelft, begin twaalfde eeuw eveneens liggend op veengrond te midden van een kerkhof lag.¹⁵ De fundamenten van dit kerkje zijn opgegraven en meten 6 x 12 meter. Later zal het kerkje in Bloemendaal waarschijnlijk uit steen zijn opgetrokken gezien de getuigenissen in 1569. De getuigen spreken nog over de resten van de fundamenten van het gebouw en van de huizen daaromheen.

In het algemeen bouwde men in de dertiende en veertiende eeuw bij gebrek aan een doopkapel, een

kapel vast aan de kerk. Een andere mogelijkheid was de bouw van een nieuwe aparte doopkerk, die dan vaak aan Sint Jan de Doper werd gewijd. Mogelijk was dit het geval ten tijde van de bouw en de stichting van de Sint-Janskerk in Gouda, die als patroon Johannes de Doper heeft. Sint-Janskerk kapel vast aan de kerk. Een andere mogelijkheid was de bouw van een nieuwe aparte doopkerk, die dan vaak aan Sint Jan de Doper werd gewijd. Mogelijk was dit het geval ten tijde van de bouw en de stichting van de Sint-Janskerk in Gouda, die als patroon Johannes de Doper heeft. Sint-Janskerk

In het algemeen bouwde men in de dertiende en veertiende eeuw bij gebrek aan een doopkapel, een kapel vast aan de kerk. Een andere mogelijkheid was de bouw van een nieuwe aparte doopkerk, die dan vaak aan Sint Jan de Doper werd gewijd. Mogelijk was dit het geval ten tijde van de bouw en de stichting van de Sint-Janskerk in Gouda, die als patroon Johannes de Doper heeft. Sint-Janskerk bezat beide rechten, het dooprecht en het begrafenisrecht en was een parochiekerk, waarvan de koster werd aangesteld door de graven van Holland.¹⁶

Eind vijftiende eeuw kreeg de Sint-Janskerk de verantwoordelijkheid voor de administratie en onderhoud van het kerkhof rondom het kerkje in Bloemendaal, zodat de lotgevallen van het kerkhof via de rekeningen van de kerkmeesters vanaf de vijftiende eeuw tot het jaar 1673 gevolgd kunnen worden.¹⁷

Omstreeks 1487 gingen de kerkmeesters de administratie van het kerkhof verzorgen en vanaf dat jaar werden de kosten van onderhoud van het oude kerkhof en de jaarlijkse viering van de Kruisdagen in rekeningen van de kerkmeesters opgenomen, zodat het reilen en zeilen van de nadagen van het kerkhof bekend wordt.

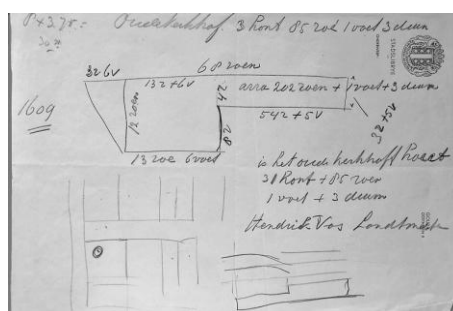
De viering van de Kruisdagen wordt gehouden op de drie dagen voor Hemelvaart, waarop traditioneel, voorafgaand aan de hoogmis een kruisprocessie, vaak door de velden, werd georganiseerd. De kerk liet ieder jaar een brug over het water rondom het kerkhof leggen, richtte op het kerkhof het Kruis op waarbij een dienst door een priester en later na 1572 door een predikant werd verzorgd. Na de dienst werd het Kruis en het hout van de brug weer naar de Sint-Janskerk teruggebracht.¹⁸

De kerk werd ook verantwoordelijk gehouden voor de kosten van het morgengeld van het oude kerkhof ten bedrage van 3 ½ groten.¹⁹ Behalve de jaarlijkse vieringen tijdens de Kruisdagen werd zover bekend vanaf 1543 de grond van het kerkhof door de kerk gebruikt als weidegrond, waar gedurende een paar jaar vleeskoeien werden geweid en de verkoop van het vlees brachten extra inkomsten op.²⁰ Ook de wilgen op het kerkhof werden regelmatig gesnoeid met ook weer inkomsten voor de kerk.

Vanaf 1560 wijzigden de kerkmeesters voor wat betreft het 'oude kerkhof' hun beleid en gingen zij de grond verpachten met de voorwaarde dat de huurder tijdens de kruisdagen een brug moest leggen en ervoor moest waken dat niemand anders dan alleen de kerk in het water rondom het kerkhof zou mogen baggeren. In 1595 bleken bij het 'oude kerkhof' toch nog wel mensen te wonen, die met naam en toenaam in de kerkrekeningen werden genoemd als zij in de Sint-Janskerk begraven werden.²¹ Vanaf het begin van de zeventiende eeuw werd in zekere zin het einde van het Bloemendaalse kerkhof ingeluid.

Het naderend einde van een oude bekende

In 1609 kreeg Heynrick Vos, de stadslandmeter, opdracht om het 'oude kerkhof' op te meten en na toestemming van de burgemeesters van Gouda werd het Oude Kerkhof in dat jaar verkocht, waarbij de kerk nog de opdracht kreeg om te zorgen voor de aanleg van een verharde weg naar het kerkhof.²²

Na de verkoop bleek het kerkhof in economische en liturgisch opzicht nog steeds te bestaan. In 1625 schreven de landbewaarders van Bloemendaal voor de kerk een kwitantie uit voor de verponding van het 'oude kerkhof' ten bedrage van 14 stuivers 2 penningen, ervan uitgaande dat het land 8 st. 2 d. per morgen moest opbrengen.²³ De voorwaarde die de kerk destijds aan haar huurders oplegde, met name de brug over het water leggen voor de Kruisdagen, bleek na de verkoop van de grond nog steeds te gelden. Bijvoorbeeld in 1563 op de dag vóór Hemelvaart kwam bij de ingang over de brug nog een offerbus op een tafeltje te staan samen met een beeld van Sint Jan ten behoeve van de mensen die het 'oude kerkhof' opgingen; men offerde in dat jaar in totaal een bedrag van 2 st. Uiteindelijk in 1673 hield het 'oude kerkhof' definitief te bestaan. De vroedschap besloot toen om de twee jaarlijkse kermisvoorgoed te verbieden. Dit waren de kermis bij de Sint-Joostkerk op Pinksteren en de kermis op Hemelvaartsdag op 't oude kerkhof opte Cleywech.²⁴

Conclusie

Het gebied rondom het kerkje en het kerkhof in Bloemendaal lijkt vanaf het begin van de twaalfde eeuw een streek geweest te zijn waar verschillende gemeenschapsbelangen golden. Niet alleen de bisschoppen van Utrecht, maar ook de graven van Holland hechtten waarden aan het gebied bij Gouda. Bovendien ontleende de stad Gouda haar vroegste geschiedenis aan het bestaan van het kerkje met zijn kerkhof. Men ging zelfs zover door te veronderstellen dat het kerkje al bestond voordat Gouda in 1272 stadsrechten kreeg. Voor de bevolking van Gouda betekende eeuwenlang 'het Oude Kerkhof' een vast punt van historisch belang in het landschap.

¹ J. Walvis, *Beschrijving der stad Gouda*, (Gouda 1714) deel II. p. 11.

² A.C.F.Koch, *Oorkondeboek van Holland en Zeeland tot 1299 deel I eind van de 7e eeuw tot 1222* ('s Gravenhage 1970) Nr nr 32, 944 juli 17, Otto I schenkt op verzoek van broeder Bruno en Balderik bisschop van Utrecht aan de geestelijken van Utrecht levend in het Sint-Maartenklooster en het Onze-Lieve-Vrouwe-klooster (de twee munsters) de goederen tussen Lek en

IJssel, nr. 72; keizer Hendrik II bevestigt de beide munsters (kloosters) te Utrecht in het bezit van fiscale goederen in de gouw IJssel en Lek. S.Muller Fz en A.C. Bouman, *Oorkondeboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, Deel I (Utrecht 1920) nr. 106, 944 juli 17, Otto I schenkt het leen dat Waldger en zijn zoon Radbot van hem in de gouw Lek en IJssel bezeten hadden aan de kerken Maarten en Maria Utrecht.

³ S. Muller Fz en A.C. Bouman (eds.) *Oorkondeboek van het Sticht Utrecht tot 1301*. Deel I (Utrecht 1920).nr. 200, 1046 mei 22, koning Hendrik III bevestigt de broeders van S.Maarten en S. Maria in het bezit van de gouw Lek en IJssel.

⁴ Rijksgeschiedkundige Publicatiën, GS 88, W. Jappe Alberts, *Bronnen tot de bouwgeschiedenis van de Dom van Utrecht*, rekening no. 9a; 1413-1414, onder de post bijdragen van de kerken in het bisdom. rekening no. 9a; 1413-1414> in de administratie van de Dom heeft men de gebieden Nifterlake en de gouw tussen de Lek en de IJssel samengevoegd, de genoemde steden en dorpen vanaf Schoonhoven tot en met Krimpen vallen binnen het gebied van de gouw tussen de Lek en de IJssel.

150, infra Yselam et Leckam; Schoonhoven 25 lb; Wilgen 3 lb 5s; Langerak exacto 3 lb 15s; Nijpoert 2 lb; Ammers 11 lb 22s; Streefkerk 3 lb; Berkenwoude/ Aermtsberge-capella in Ammers 11lb 2 s 6 d.; Moerdrecht 2 lb 10s; capella juxta (daarnaast, dichtbij)Yselam 3lb 10s; Gouda ex pacto (volgens afspraak) 6 scute antique solvit per Henricum de Veren? 82 lb 6 s; Lekkerkerk ex pacto 7 lb(pactum, Oudekerk/Nijkerk 25s; Brandwijk 12s 6 d; Krimpen 30s./Bruecleda/ ecclesia de A 3 lb 15s, Loenen ex pacto unum florenum Hollandie> 7 lb 10s; capella de Loenresloot 10s, Vredelant 3 lb, Korte Hoeve ex pacto 4 lb; Vinckeven/Diemen 3 lb 13s; Muiden ex pacto 3 lb 15s; Muiderberg/Nichtevelt 2 lb 5s.; Tankenveen 3 lb; Naarden ex pacto 2 lb ; Laar 37 s 6d; Zijp ex pacto 1lb Holl, Loosdrecht 3 lb 15s; Huizen 3 lb 5 s, Wesep 3 gld,> 11 lb 2s 6d; Nederhorst 3 lb; Hilversum 38 s 3 d.

⁵ Vanaf de negende eeuw ontstonden in Utrecht vijf gemeenschappen ofwel kapittels van kanunniken of kapittelheren genaamd rondom de bisschop. Dit waren wereldlijke geestelijken in tegenstelling tot monniken die gekozen hadden voor een teruggetrokken leven binnen een klooster. Kapittels bezaten en beheerden landerijen, stichtten parochiekerken, hadden jachtgronden en visgronden en bezaten evenals de adel vele andere rechten.

⁶ A.C.F. Koch, *Oorkondeboek van Holland en Zeeland*, Deel I eind van de 7^e eeuw tot 1222. (1970) nr. 119. zie C. Akkerman en B. van den Berg, *Het geheim van Bloemendaal* (Gouda 1997) 22-23, waar de oorkonden chronologisch worden weergegeven, waaronder de overdracht door de bisschop aan het kapittel in 1178. Zie Koch nr. 191 jaar 1178 Godfried bisschop van Utrecht restitueert aan het kapittel Oudmunster de tienden van Driel, Giesen en Woudrichem en een stuk land bij de Gouwe, 'preteera terram quandam iuxta Goldam eidem ecclesia attinentem quam in usos aliquamdiu attraeram'.

⁷ Muller Fz en Bouman, *Oorkondeboek*. Deel I, nr. 374. Zie ook H. van der Linden, *De cope, bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands-Utrechtse laagvlakte*. (Alphen aan den Rijn 1980) 23-24. Schenking van zes voorling, een lengtemaat van zo'n 1250 meter diep en novale tienden is 10% van de vermeerdering van de ontginningsgrond en zie 29, een tekening van de auteur van de ontginningen langs de Gouwe, zie ook 24, Deze oorspronkelijke verkaveling met de diepte van zes voorling bleef bewaard, maar verdween later door de ontvening.

⁸ Koch, *Oorkondeboek*, nr. 121, jaar 1143, okt. 7 of later, Harbert, bisschop van Utrecht bevestigt de inhoud van het pauselijk privilege van 1140 febr. 29, dat hij bij de inwijding van de kloosterkerk van Egmond op 1143 okt. 7 heeft laten voorlezen en bekrachtigt de gift van het te Gouda gelegen land door Diederik VI en gravin Sophia van Holland, zie jaartal 1156 waarin het convent van Echternach hun rechten afstaan aan Diederik VI en gravin Sophia die in vereniging met hun zoon Floris daarvoor 120 gemet op Schouwen aan de abdij geven liggende in Vlaardinge, Velselburgh, Heilichlo, Leytemuthe, Rinsaterwald, Scoleten, Alcmare, Scirmere, Misnem, Wognen, Aldendorp en Vronle en de schenking van zes hoeven in Gouda 'sextum mansium allodii sui quod est situm in loco qui dicitur Golda' hier is duidelijk sprake van de plaats Gouda, waar de graven van Holland al vroeg goederen bezitten, want er is sprake van een allodium.

⁹ J.G. Kruisheer, *Oorkondeboek van Holland en Zeeland tot 1299 I 1222-1256* (Assen Maastricht 1986) nr 633-1243 aug 17; Willem II verleent kooplieden van Lübeck en Hamburg bescherming binnen zijn gebied voor personen en goederen, medegezuige Dick vander Goude wordt als 5de genoemd na heer Folpert van der Lek, Willem van Teilingen, Nicolaas Persijn, Dirk van Wassenaar, Dirck van der Goude, Nicolaas van der putten, Hendrik van Voorne, heer Wilfardus van Maalstede, Godfried van Cruningen, Willem van Strijen, Willem van Altena, Nicolaas van Berssali.

¹⁰ *Enquete ende informatie upt stuck van de reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in den jaere MCCCCXCIII*. (Leiden 1876) vii. Aan de nieuwe belastingen gingen de informaties van 1494 en 1514 vooraf om de feitelijke financiële gang van zaken in steden en dorpen te onderzoeken. De commissarissen onderzochten de grondoppervlakte van iedere gemeente en waarvoor die gronden gebruikt werden. Het aantal inwoners, dat wil zeggen het aantal communicanten werd per gemeente werd nagevraagd bij de pastoor. Kinderen deden hun Heilige Communie tussen hun 11 en 12 jaar, zodat kinderen onder de elf niet meegeteld werden. Ook het aantal haardsteden (woningen) per gemeente werd nagegaan.

¹¹ J.E.J. Geselschap, *Inventaris van het Oud-Archief van Gouda*. (Gouda 1965) AC 0001, 'dat de kerk van Waddingsveen van alle oude tijden hadde geweest een gemeene paroch voor de ingesetene van Waddingsveen ende Blommendael respectieve ende noch jegenwoordelicken is'.

¹² S.J. Fockema Andrae, *Een zeshonderdjarige*. (De polder Bloemendaal bij Gouda, 1331-4 October-1931). KNAG, Vol XLVII, 1931. Zie 1007 en 1008.

¹³ Vorstman (ed) in: N.C. Kist en H.J. Royaards, *Nederlandsch archief voor kerkelijke geschiedenis*, 8^e deel (1848) 219-220. J. Walvis, *Beschrijving van der stad Gouda*, (Gouda 1714) deel II, 11.

¹⁴ E.H. Ter Kuile, De architectuur in: *Duizend jaar bouwen in Nederland*. Deel I (Amsterdam 1948) 180-182, zie ook R.R. Post, *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen*. (Utrecht, Antwerpen 1957) 159.

¹⁵ E. den Hartog, *De oudste kerken van Holland*, Van kerstening tot 1300, 38-39. Zie ook ter vergelijking R. Kok, *Wonen op het veen*, archeologisch en ecologisch onderzoek van een twaalfde eeuwse boerderij in de Oostpolder te Gouda. (Gouda, monumentenzorg z.j.) wat betreft de bouw zijn er veel identieke materialen gebruikt, zoals dichtgesmeerd vlechtwerk en gebruik van horizontale funderingspalen.

¹⁶ W. Nolet en P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de Middeleeuwen*. (Amsterdam 1951). 340 en 312-315, niet alle kerken (in de bisdommen Utrecht en Luik) bezaten beide rechten, het dooprecht en het begrafenisrecht. Het was fundamenteel noodzakelijk om die kerk parochiekerken te noemen, maar soms werd een kapel met een kerkhof ook als parochiekerk aangeduid. Volgens een andere met name genoemde auteur stond het onderscheid tussen kapellen en parochies niet geheel vast en hij gaf als voorbeeld aan dat bijna ieder kerkhof een kapel had en dat heel wat kloosters begrafenisrecht hadden en dooprecht en geen parochiekerken waren.

¹⁷ SAMH, Gouda, 0090; Archief van de Rooms-Katholieke parochie St. Jan de Doper (St-Janskerk) te Gouda vóór de reformatie, 1315-1573.

SAMH, *Gouda*, 0566; Archief van de kerkmeesters van de St.-Janskerk te Gouda, 1572-1820.

SAMH, *Gouda*, 0090-1.1 en SAMH, *Gouda* 566. 280. Respectievelijk de rekeningen van de kerkmeesters van de Sint Jans-kerk beginnen in 1487-1573 met verschillende jaartallen, die ontbreken en de rekeningen van de kerkmeesters vanaf 1575 tot en met 1673 in een aaneengesloten reeks.

¹⁸ SAMH, *Gouda*, 90-1.7. Rekeningen van de kerkmeesters over de jaren 1560-1561 f. 92 betaalt Jan Willem vant cruys te bestellen opt oude kerckhof, zie Eg. I. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*. (Brussel 1991) 492. Onder kruisdagen: de drie dagen vóór Hemelvaart, processie op de Kruisdagen, in Leiden Kruismarkt van donderdag voor Hemelvaart tot donderdag na Pinksteren. Later vormde de Kruisdagen de grondslag van de protestantse 'bid-en dankdag voor gewas en arbeid'. Zie ook SAMH, *Gouda*, 90-1.1 (1487) De rekeningen van de kerkmeesters f. 15 voor de brug werd 6 st. in rekening gebracht. Om 'met die cruycen daer over te gaen ende baecken om een stael te stellen voir die predicant met een leyn van een gordijn om die predicant daer tegen te staen om te preecken'.

¹⁹ SAMH, *Gouda*, 0090-1.2a f. 2v.

²⁰ SAMH, *Gouda*, 0090-1.3. f. 118.

²¹ SAMH, *Gouda*, 566-272 f. 182v en 566-276 f. 5v en 277 f. 1v.

²² SAMH, *Gouda*, 566-280 rekeningen van de kerkmeesters f. 127 en 127v.

²³ SAMH, *Gouda*, 566-749 bijlagen rekeningen in eigentijdse hand. Zie ook 1-706 de originele kwitantie.

²⁴ SAMH, *Gouda*, 0001-105-21v.